

І. Д. СОФІНСЬКА

МІСЦЕ ПРИНЦИПУ СУБСИДІАРНОСТІ У СОЦІАЛЬНІЙ ДОКТРИНІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Эта статья посвященная исследованию принципа субсидиарности, как одного из «столбов» социальной доктрины Католической Церкви, и его влияния на существование Церкви рядом с общиной и государством.

Ключевые слова: *Католическая Церковь, принцип субсидарности, общество, государство.*

© СОФІНСЬКА Ірина Дмитрівна – аспірантка Львівського державного університету внутрішніх справ

This article is dedicated to the research of subsidiarity principle, as one of the «corner stones» of the Catholic Social Teaching.

Key words: *Catholic Social Teaching, subsidiarity principle.*

Метою написання цієї статті в межах дисертаційного дослідження стало бажання визначити поняття та еволюцію значення принципу субсидіарності, а також його місце у соціальній доктрині Католицької Церкви. Маючи на увазі принцип субсидіарності, ми говоримо про такий принцип адекватного розподілу повноважень у чітко визначених сферах суспільного життя, коли органи вищого рівня виконують повноваження, делеговані їм органами нижчого рівня, які ними (органами нижчого рівня) не можуть бути виконані самостійно. Основними якісними ознаками цього принципу є другорядність, додатковість, допомога, доповнюваність, залишковість¹.

Жак Делор, президент Європейської Комісії протягом 1985–1994 років, без зайвого сумніву вважає, що «субсидіарність походить від морального захисту, який виховує повагу до гідності та відповідальності індивідуумів і покликаний бути метою кожного суспільства». Питання, пов'язані із соціальною доктриною Католицької Церкви та застосуванням принципу субсидіарності, були і є предметом зацікавлення багатьох вчених (в основному теологів) протягом останніх двох сторіч. Серед сучасних українських вчених, перш за все, треба виділити владика Михаїла (Гринчишина), єпископа, Апостольського Козарха для українців Франції, країн Бенілюксу та Швейцарії, а також о. Петра Костюка, настоятеля церкви Покрови Пресвятої Богородиці у бельгійському місті Льеж.

Основу соціальної доктрини Католицької Церкви становлять соціальні енцикліки Пап Римських, Компендіум та інші дослідження вчених-правників і теологів. До сучасних іноземних вчених, темою дослідження яких була соціальна доктрина Католицької Церкви і принцип субсидіарності, як один із її «стовпів», належать Дж. Босуелл, Ю. Майка, Ш. Мійон-Дельсоль, Ж.-І. Ноде, А. Раушер тощо. Всі вони разом та кожен із них зокрема приділив у своїх працях достатньо місця для аналізу постулатів соціальної доктрини Католицької Церкви та її ролі у житті людини, громади, суспільства і держави.

Неодноразово у їхніх дослідженнях знаходимо підтвердження того, що принцип субсидіарності є одним із «стовпів» соціальної доктрини Католицької Церкви та впливає на її співіснування поруч із громадою та державою, як суспільними утвореннями. Тому, вважаємо необхідним проаналізувати саме ті документи соціальної доктрини Католицької Церкви, в яких знаходимо витоки принципу субсидіарності і висвітлити місце субсидіарності у доктрині, як структурного принципу, який стосується взаємовідносин між суспільством і державою, між державою та громадянином.

На переконання багатьох вчених-теологів, «соціальна доктрина Церкви» – це остання за часом назва, яка після Пія XII увійшла до богословського лексикону та до повсякденної мови². Впродовж століть завдяки особливому розумінню становища людини соціальна доктрина Церкви, будучи такою ж давньою, як і сама Церва, поступово збагачувалася. Вперше класичне визначення принципу субсидіарності було подано в енцикліці Папи Пія XI «На сороковому році» («*Quadragesimo Anno*») від 15 травня 1931 року. В ній, по-перше, були однаково розкритиковані недоліки як капіталістичного, так і соціалістичного суспільств, а по-друге, були поставлені вимоги щодо встановлення виваженої адекватної

платні. Без сумніву, мета встановлення такої вираженої адекватної заробітної платні не повинна полягати у руйнуванні виробництва та економіки в цілому і не повинна сприяти зростанню безробіття.

В п. 79–80 енцикліки йдеться, зокрема, про те, що «не можна позбавити окрему людину того, що вона може здійснити з власної ініціативи та своїми силами, і не можна передавати цього до компетенції держави, так само було б порушенням справедливості, якби те, що здійснюють і ведуть до доброго завершення малі підпорядковані спільноти, передавати більшим і вищим за рангом спільнотам». Крім того, «будь-яка суспільна діяльність за своєю суттю є субсидіарною. Вона покликана підтримувати частини соціального тіла, однак не має права ламати або ж поглинати їх ... не потрібно змінювати чи руйнувати цей найважливіший принцип соціальної філософії: повноваження, які вони в змозі здійснити за своєю власною ініціативою і своїми власними засобами, не повинні відбиратися у людей і передаватися у громаду, так, було б несправедливо і суттєво порушило б громадський порядок, якщо забрати у більш низького соціального утворення ті функції, які воно здатне здійснювати саме, і передати їх соціальному утворенню більш високого порядку»³.

Виходячи із запропонованих положень енцикліки, робимо висновок про те, що було би цілком несправедливо забрати у суспільного утворення нижчого рівня ті функції, які воно в змозі здійснювати самостійно і передати (делегувати) їх суспільним утворенням вищого рівня. Єдиною метою будь-якого суспільного втручання повинна бути допомога членам суспільства, а не знищення чи поглинання їх.

На думку вчених, у визначенні принципу субсидіарності, яке подане в енцикліці «*Quadragesimo Anno*», закладено певну двозначність, оскільки реалізація субсидіарності характеризується за допомогою двох цілком протилежних за своєю суттю аспектів:

– по-перше, субсидіарність передбачає те, що влада вищого територіального рівня може втручатися у виконання повноважень владою нижчого рівня лише тоді, коли остання фактично продемонструвала свою нездатність у здійсненні своїх повноважень.

Тобто, виходячи з такого трактування, субсидіарність повинна ґрунтуватися на принципі невтручання органів державної влади або органу місцевого самоврядування вищого територіального рівня у вирішення питань місцевого значення, які належать до компетенції територіальної громади та її органів.

– по-друге, субсидіарність прямо передбачає застосування принципу втручання, оскільки влада вищого рівня не лише має право, але й повинна втручатися у виконання повноважень владою нижчого рівня.

Тобто, йдеться не про підміну чи заміщення суб'єктів виконання повноважень, а про своєрідну допомогу, яка повинна заохочувати владу нижчих рівнів та наділяти їх певними, чітко визначеними, повноваженнями⁴.

Відповідно до розуміння субсидіарності перш за все, як доповнюваності, в енцикліці підкреслюється пріоритет особистості щодо суспільства. Насамперед, така властивість характеризується тим, що суспільні інститути та владні структури (особливо це стосується держави) можуть втручатися у життя особи чи окремої громади лише у випадку крайньої необхідності, коли така допомога є життєво необхідною⁵.

Субсидіарність у найкращому сенсі цього слова є демократичним принципом вільного і гуманного суспільства. Його часто називають «класичним» і «характе-

ристичним» принципом соціальної доктрини Католицької Церкви. На переконання о. Петра Костюка «державна і суспільство, але і кожен інший вищий авторитет, мають тільки тоді право втручатися субсидіарно (йдеться про субсидіарність, як допомогу) в компетентність менших чи підпорядкованих спільнот, коли останні нездатні самотужки виконувати свої завдання». Проте, не слід забувати про те, що не є завданням держави або публічного правопорядку захопити всі компетенції, щоби керувати й управляти усім суспільним життям, оскільки принцип субсидіарності вимагає, щоби якнайбільше завдань делегувалося з метою подальшого сприяння та підтримки приватної ініціативи⁶.

Саме для того, щоби забезпечити оптимальний розвиток особи та гарантувати збереження менших спільнот (родини, громади тощо), суспільство і державні органи повинні бути організовані субсидіарним способом, тобто з низу вгору. Також, субсидіарне суспільство покликане дбати, щоби державні та суспільні інстанції контролювали виключно ті завдання, які не можуть бути виконані органами нижчого рівня, а саме органами місцевого самоврядування. Субсидіарність, як єдиний ефективний засіб адекватного розподілу повноважень (завдань і компетенцій) та гарантія від надмірного втручання держави, покликана створити справді дієву протизагубу проявам централізації і бюрократизму. Без жодного сумніву, правильне застосування принципу субсидіарності зміцнює демократичний лад у державі завдяки ефективному розподілу та делегуванню повноважень, а також здійсненню контролю за цим. Йдеться про те, що особи, родини та громади, які потребують допомоги з метою вирішення власних проблем, які не можуть бути вирішені ними самотужки, повинні отримати цю допомогу. Проте, ця допомога та спосіб її надання повинна мати метою зберегти незалежність тих, хто отримає цю допомогу, настільки, наскільки це можливо⁷.

Слід нагадати, що енцикліка «*Quadragesimo Anno*» була написана на пошану та на підтвердження постулатів соціальної енцикліки Папи Лева XIII «Нові речі» («*Rerum Novarum*») від 15 травня 1891 року, яку через сорок років Папа Пій XI в своїй енцикліці називає не інакше, як «великою хартією, на якій базуються всі християнські акції соціальних питань»⁸. Саме в енцикліці «*Rerum Novarum*» було запропоновано подивитися на соціальну доктрину і науку Католицької Церкви під іншим кутом зору, з огляду на її природний соціальний характер. Держава у відносинах з приватним сектором покликана застосовувати принцип субсидіарності, котрий повинен стати незмінною та необхідною складовою частиною соціальної доктрини Католицької Церкви.

Власне в цій енцикліці були вперше сформульовані ті засади субсидіарності (п. 19–20), які повинні бути дотримані і державами, і суспільством, і громадянами безпосередньо щодо отримання суспільних благ на найближчому безпосередньому до людини рівні. Саме в цій енцикліці була здійснена спроба встановити «делікатний баланс між сучасним ліберальним суспільством та *laissez-faire* капіталізмом». В загальному, саме в цій енцикліці було зазначено та підкреслено, що основним обов'язком соціальної держави з огляду на застосування принципу субсидіарності є піклуватися про хворих, нужденних та безробітних. Однак, метою такої тимчасової допомоги повинна стати спроба зробити людей незалежними і лише у тому випадку, коли люди не спроможні постійно самотійно про себе піклуватися, така допомога може отримати постійний характер.

Отже, у найзагальнішому вигляді принцип субсидіарності можна розуміти, як своєрідну заборону та недоцільність надмірної соціальної опіки над людиною

при вирішенні проблем, з якими особа в змозі дати собі раду самостійно. У цьому сенсі соціальна доктрина Католицької Церкви основним завданням соціальної держави вважає гармонійний розвиток соціально відповідальної особи, піклування про її свободу та гідність. Цю ідею підтримував німецький вчений-теолог та соціолог О. фон Нелл-Бройнінг. Проживши 101 рік, він був твердо переконаний, що принцип субсидіарності існує не лише як загальний соціальний витвір (для громади та суспільства), а також як окремих (для кожного індивідуума зокрема). Він досліджував соціальну державу та субсидіарність, навіть незважаючи на те, що протягом 1936–1945 років йому було заборонено друкувати у Німеччині результати своїх досліджень.

На підтвердження запропонованої в енцикліці «*Rerum Novarum*» ідеї субсидіарності, вчений-теолог брав активну участь у розробці та написанні енцикліки «*Quadragesimo Anno*». Він однозначно вважав, що «Суспільство не може позбавити чи виконати самостійно те, що окрема особа може здійснити з власної ініціативи і за допомогою власної сили; це так само, коли менші (вужчі) соціальні утворення здатні виконувати певні функції і довести їх виконання до кінця, а більші соціальні утворення позбавляють їх цих повноважень, переймають чи заважають їх виконання за собою»⁹.

З цих слів робимо висновок про те, що О. фон Нелл-Бройнінг вказував на відкритість і відсутність у принципі субсидіарності догматизму. Без сумніву, він наголошував на тому, що так само, як виключно за допомогою принципів аеродинаміки не можливо побудувати літак, так само лише за допомогою основних принципів християнського соціального вчення не можна створити суспільство. Однак, якщо знехтувати тими ж принципами аеродинаміки, тоді літак навряд чи зможе полетіти. Тобто, не можна збудувати нормальне суспільство, якщо не керуватися соціальними принципами.

Результатом багаторічних спроб протягом XX століття застосувати принцип субсидіарності у соціальній доктрині Католицької Церкви стала написана Папою Іоанном Павлом II соціальна енцикліка «Сотий рік» («*Centesimus Annus*») від 1 травня 1991 року. Зокрема в п. 15 цієї енцикліки підтверджується класичне значення принципу субсидіарності для соціальної доктрини Католицької Церкви і йдеться про те, що «держава повинна зробити свій внесок у досягнення мети як безпосередньо, так і опосередковано. Опосередковано, відповідно до принципу субсидіарності, за допомогою створення сприятливих умов для вільного здійснення економічної діяльності, метою якої є створення великих можливостей щодо зайнятості людей та джерел багатства»¹⁰.

Серед настанов щодо соціальної поведінки, запропонованих у енцикліці, читаємо те, що «соціальне життя повинно бути організоване таким чином, щоб забезпечити автентичні вимоги людей у дедалі складніших структурах (родинах, місцевих громадах, асоціаціях різних типів, регіонах, національних державах), аж до міжнародних спільнот». Крім того, одним із основних способів конкретного застосування фундаментальних засад є взаємодоповнюваність або субсидіарність, яка полягає у тому, що необхідно оберігати роль осіб та незалежних спільнот у межах суспільства і сприяти зростанню цієї ролі «на противагу всеохопній державній владі, яка нездатна ні включити їх у себе, ні підкорити їх собі»¹¹.

І наостанок, професор Жак-Ів Ноде вважає безумовним продовженням постулатів соціальної доктрини Католицької Церкви першу енцикліку Папи Бенедик-

та XVI «Бог – це любов» («Deus caritas est») від 25 грудня 2005 року¹². Дійсно, в самому серці цієї енцикліки, особливо в п. 26–29, закладена думка про розвиток соціальної доктрини Католицької Церкви. Зокрема, у параграфі 28 цієї енцикліки розповідається про те, що «державна, яка хоче все забезпечити, поглинаючи все, в кінці кінців стане звичайною бюрократією, нездатною гарантувати речі, які потребує кожна терпляча людина... нам непотрібна така держава, яка регулює усе та керує ним. Ми хочемо у відповідності з принципом субсидіарності таку державу, яка великодушно визнає та підтримує ініціативи, які висловлюються різними соціальними силами та об'єднує в собі спонтанність і близькість до їх потреб».

За повідомленням Радіо Ватикану, Папа Бенедикт XVI у своїй промові на засіданні XIV пленарної сесії Папської Академії Суспільних Наук «Пошук спільного блага: як солідарність та субсидіарність можуть діяти разом» у травні 2008 року наголосив на тому, що «субсидіарність означає допомогу держави та інших вищих щаблів суспільства тим, які з об'єктивних причин самі не спроможні вирішити певних проблем, залишаючи за ними автономію в справах, в яких вони самі дають собі раду»¹³.

У цьому контексті Папа Бенедикт XVI звертається до видання Компендіуму соціальної доктрини Католицької Церкви, в якому зроблено «стислу презентацію» усього соціального вчення¹⁴. Компендіум, на переконання італійського кардинала-диякона Ренато Раффаеле Мартіно, який керував його укладенням, – це концентрований довідник, у якому підсумовано понад столітню працю Католицької Церкви у соціальній сфері, а у ч.4 статті 4 Компендіуму здійснено найбільш широке пояснення принципу субсидіарності.

У Компендіумі йдеться про те, що: «Принципу субсидіарності суперечать певні форми централізації, бюрократизації та невинуваті і надмірна присутність держави й владного апарату в житті суспільства... Практичній реалізації принципу субсидіарності відповідають: повага до людської особи і родини й ефективне сприяння їхньому розвитку; більш висока оцінка ролі асоціацій і проміжних організацій у прийнятті основних рішень і реалізації завдань, які не можуть бути делеговані іншим суб'єктам; заохочення приватної ініціативи, щоб кожне соціальне утворення, з притаманними йому особливостями, слугувало спільному благу; наявність плюралізму в суспільстві і відповідна система представництва всіх його складових; захист прав людини і меншин; децентралізація бюрократичного та адміністративного апарату; досягнення рівноваги між державним і приватним секторами і, як наслідок, визнання соціальної функції приватного сектору»¹⁵.

З цього робимо висновок про те, що принцип субсидіарності характеризується, перш за все, функцією надання допомоги – тієї допомоги, яку суб'єкти вищого рівня повинні пропонувати суб'єктам нижчого рівня: державні органи мають втручатися лише тоді, коли ініціатива окремих індивідуумів та проміжних організацій не є достатньою для реалізації їхніх проектів.

Тобто, соціальна доктрина Католицької Церкви через ефективне застосування принципу субсидіарності гарантує «плюралізм думок під будь-яким демократичним оглядом щодо публічних благ та особистих інтересів»¹⁶. Субсидіарність встановлює межі для державного втручання. Субсидіарність покликана гармонізувати відносини між індивідуумами та суспільством, між громадою та державою¹⁷. Крім того, соціальна доктрина Католицької Церкви ставить субсидіарність поруч із справедливістю, спільним благом та солідарністю¹⁸. Тобто,

субсидіарність вважається одним із фундаментальних цінностей розвитку суспільства і держави¹⁹.

Відповідно до основних положень Кодексу Канонів Східних Церков (Codex Iuris Canonici Orientalis) принцип субсидіарності «твердить, що повноваження окремих осіб та нижчих інституцій не повинні бути застережені за верховною»²⁰. Для зрозумілого тлумачення принципу субсидіарності, як одного із основних принципів соціальної доктрини Католицької Церкви поруч із принципами персональності та загального добра, як приклад, наводимо таку ситуацію: «звичай єпископ не повинен робити того, що можуть виконувати інші люди в його єпархії; навпаки, йому належить поважати легітимну компетентність інших, надати своїм помічникам належні повноваження, яких вони потребують, і підтримувати законні ініціативи як індивідуумів, так і груп».

Вивчивши питання субсидіарності і проаналізувавши його місце та роль у соціальній доктрині Католицької Церкви, вважаємо, що цей соціальний принцип є одним із основних принципів вільного та гуманного суспільного ладу. Саме принцип субсидіарності вважається класичним та характерним принципом соціальної доктрини Католицької Церкви, дотримання якого покликане забезпечити розвиток суспільства, починаючи з громади, як первинного суб'єкта місцевого самоврядування.

1. *Ken Endo*. Principle of Subsidiarity: From Johannes Althusius To Jacques Delors [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/15558/1/44\(6\)_p652-553.pdf](http://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/15558/1/44(6)_p652-553.pdf) 2. *Соціальна доктрина Церкви*: 36. статтей. – Львів, 1998. – С. 12. 3. *Определение и пределы принципа субсидиарности*: Доклад Координационного Комитета по местным и региональным властям (CDLR) // *Комуны и регионы Европы*. Вып. 55. – Страсбург: Издание Совета Европы, 1994. – С. 10. 4. *Кравченко В.* Проблеми та перспективи розвитку законодавства про місцеве самоврядування // *Інноваційні механізми місцевого та регіонального розвитку*. – К., 2003. – С. 261. 5. *Майка Ю.* Социальное учение Католической Церкви: опыт исторического анализа. – Рим – Люблин, 1994. – С. 335. 6. *Костюк, о. Петро.* Соціальна доктрина Церкви: короткий нарис: джерела – енцикліки – основні поняття. – Львів – Івано-Франківськ – Тернопіль, 1996. – С. 159. 7. *Roger Charles S.J.* An Introduction to Catholic Social Teaching // *Family Publications*. – Oxford; Ignatius Press San Fransisco, 1999. – P. 36. 8. *Церква і соціальні проблеми*. Енцикліка «Сотий рік». – Львів, 1993, – С. 516. 9. *Brucks Wernher*. Subsidiarität: Definition und Konkretisierung eines gesellschaftlichen Strukturprinzips [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://socio.ch/demo/t_wbrucks.htm#2 10. *Henkel Christoph*. The Allocation of Powers in the European Union: A Closer Look at the Principle of Subsidiarity // *Berkley Journal of International Law*, 2002, volume 20. – P. 365. 11. *Соціальна доктрина Церкви*: Збірник статей. – Львів, 1998. – С. 17. 12. *La Doctrine Sociale de l'Eglise – Une éthique pour une société libre* // *Cercle Frédéric Bastiat - Les doners-débats*. Compte rendu du doner-débat du 24 février 2007 avec Jean-Yves Naudet [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bastiat.net/fr/cercle/rencontres/2007-1.html> 13. *Папа Венедикт XVI* про основні принципи соціальної доктрини Католицької Церкви [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.radiovaticana.org/UCR/Articolo.asp?c=203499> 14. *Презентація* Компендіуму соціального вчення Церкви // З виступу Його Емінентії Кардинала Ренато Раффаеле Мартіно у Національному Університеті «Києво-Могилянська Академія», 5 лютого 2008 року. – С. 8. 15. *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. – К., 2008. – С. 70, або [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_uk.pdf 16. *Boswell, J.S.; McHugh, F.P.; Verstraeten, J.* Social Thought: Twilight or Renaissance? // *Leuven University Press*, 2000. –

- P. 275. 17. *Catechism of the Catholic Church. Second Edition. Part 3. Section 1. Article 1.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.scborromeo.org/ccc/p3s1c2a1.htm#1883>
18. *Estella Antonio. The EU Principle of Subsidiarity and its Critique.* – Oxford University Press, 2002. – P. 76.
19. *Rauscher Anton. Johannes Paul II. und die weltweite soziale Frage // Aus: Kirche in der Welt, Bd. 4. – S. 11–25, Wurzburg 2006* або [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.con-spiration.de/texte/2006/johnpaul.html>
20. *Путівник по Східному Кодексу: Коментар до Кодексу Канонів Східних Церков / За ред. Джорджа Недунгатта, Т. І. / З англ. пер. О. Гладкий. – Львів, 2008. – С. 39.*